

Το παρόν κείμενο

Ο Μυκηναϊκός Πολιτισμός
(περ. 1600-1100 π.Χ.)

αποτελεί τμήμα του άρθρου

Ένα Πρότυπο Διδασκαλίας και Εξετάσεως του Μαθήματος της Ιστορίας Από το Εργαστήριο Πολυμέσων στην Σχολική Τάξη

που δημοσιεύθηκε στο ηλεκτρονικό περιοδικό
ΑΝΙΣΤΟΡΗΤΟΝ
Εκπαιδευτικά
Τόμος 4, Δεκέμβριος 2004, Εκπ03

<http://www.anistor.gr/greek/index.htm>

και είναι σύνοψη κεφαλαίου από το έργο

Δ. Ι. Λοΐζος

Η Αρχαία Ελλάδα

και οι Ανατολικοί Λαοί

Από τους Σουμερίους στον Μέγα Αλέξανδρο
3000 - 323 π.Χ.

ISBN 960-91873-0-7

Αθήνα, 2001

Πνευματικά δικαιώματα για όλα τα κείμενα
© Δ. Ι. Λοΐζος, 2001-2012

<http://users.hol.gr/~dilos/ellada/ellada.htm>

Ο Μυκηναϊκός Πολιτισμός (περ. 1600-1100 π.Χ.)

Η ανακάλυψη των Μυκηνών και του Μυκηναϊκού Πολιτισμού οφείλεται στην παθιασμένη επιμονή του εμπόρου και ερασιτέχνη αρχαιολόγου Ερρίκου Σλήμαν (Heinrich Schliemann, 1822-1890). Ο Γερμανός αρχαιολόγος πίστευε ότι τα Ομηρικά Έπη εξιστορούσαν πραγματικά γεγονότα και επομένως οι Μυκήνες και η Τροία υπήρχαν και έπρεπε να βρεθούν. Το καλοκαίρι του 1876 ο Σλήμαν άρχισε τις ανασκαφές στις Μυκήνες και έφερε στο φως τα πρώτα ευρήματα που αποδείκνυαν την ύπαρξη του πολιτισμού. Αν και σήμερα γνωρίζουμε ότι ο πολιτισμός αυτός εμφανίστηκε σχεδόν σε όλα τα μέρη της Ελλάδας, τον ονομάζουμε Μυκηναϊκό μια που πρωτοανακαλύφθηκε στις Μυκήνες.

Η Πρώιμη Μυκηναϊκή Εποχή (περ. 1600-1450 π.Χ.)

Η προέλευση και η εγκατάσταση στον ελλαδικό χώρο των ανθρώπων που δημιούργησαν τον Μυκηναϊκό πολιτισμό παραμένει ένα από τα μεγάλα ερωτηματικά της ελληνικής αρχαιολογίας. Κατά πάσα πιθανότητα, το ελληνικό φύλο των Αχαιών, όπως τους ονομάζει η ελληνική κλασική παράδοση, κατήλθε από την Θεσσαλία στην Νότια Ελλάδα και αναμείχθηκε με τους γηγενείς πληθυσμούς. Έτσι, δημιουργήθηκε αρχικά στις Μυκήνες, στην Αργολίδα, ο Μυκηναϊκός πολιτισμός, ο οποίος εξαπλώθηκε σε ολόκληρη την Πελοπόννησο και λίγο αργότερα σε όλη την μινωική Κρήτη. Ο Μυκηναϊκός πολιτισμός, που ανέτειλε λίγο μετά το 1600, αναμφισβήτητα επηρεάστηκε από τον Μινωικό πολιτισμό που εκείνη την εποχή βρισκόταν στο υψηλότερο σημείο της ακμής του.

Τα λίγα λείψανα της Πρώιμης Μυκηναϊκής Εποχής που έχουν βρεθεί στις μυκηναϊκές ακροπόλεις (φρούρια) δεν μας επιτρέπουν να σχηματίσουμε μια πλήρη εικόνα. Το γεγονός που πραγματικά προβληματίζει τους αρχαιολόγους είναι τα χρυσά κτερίσματα (αντικείμενα) που έφερε στο φως η σκαπάνη του Σλήμαν. Στον χώρο της ακροπόλεως των Μυκηνών ανακαλύφθηκαν δύο ταφικοί περίβολοι (στρογγυλοί τάφοι). Οι τάφοι περιείχαν μεγάλο αριθμό χρυσών αντικειμένων και κυρίως ολόχρυσες προσωπίδες, χρυσά δαχτυλίδια και χρυσά διαδήματα, που φανερώουν ότι οι ταφές ανήκαν σε μέλη βασιλικής οικογένειας. Το ερώτημα που παραμένει είναι πώς οι Μυκηναίοι της εποχής δεν έδειξαν κανένα ενδιαφέρον για μεγάλα επίγεια κτίσματα, όπως τα ανάκτορα στην Κρήτη, ούτε καν για να τα χρησιμοποιήσουν ως τάφους, αλλά έθαβαν τους σημαίνοντες νεκρούς τους σε λάκκους τοποθετώντας μαζί τόσο σπουδαία αντικείμενα. Πάντως, οι Μυκηναίοι της Πρώιμης εποχής μιμήθηκαν τους Μινωίτες στην τέχνη, στις παραστάσεις των σφραγίδων, στην ενδυμασία αλλά και στις αθλοπαιδιές, καθώς φαίνεται ότι οι δύο λαοί μοιράζονταν για μια περίοδο το εμπόριο, τουλάχιστον στο Αιγαίο.

Το συμπέρασμα που εξάγεται από την μελέτη του Πρώιμου Μυκηναϊκού πολιτισμού είναι ότι την περίοδο αυτή οι Μυκηναίοι άρχισαν να ανταγωνίζονται εμπορικά τους Μινωίτες χρησιμοποιώντας στοιχεία του μινωικού πολιτισμού. Επηρεαζόμενοι από τους Κρήτες παρήγαγαν εξαιρετικά δείγματα χρυσοτεχνίας αλλά δεν ενδιαφέρθηκαν για την κατασκευή μεγαλόπρεπων οικοδομημάτων. Τα πολλά μυκηναϊκά όπλα αποδεικνύουν και τις διαφορές στον χαρακτήρα των δύο πολιτισμών. Ενώ, όπως έχουμε δει, ο μινωικός πολιτισμός χαρακτηριζόταν, γενικώς, μάλλον από ειρηνικές διαθέσεις, οι Μυκηναίοι φαίνεται να ήταν λαός αυταρχικός που είχε σκοπό να επεκτείνει την κυριαρχία του με την χρήση των όπλων.

Η Μυκηναϊκή Κυριαρχία (περ. 1450-1250 π.Χ.)

Η Μυκηναϊκή εξάπλωση άρχισε μετά το 1450 π.Χ., όταν καταστράφηκαν τα ανάκτορα στην Κρήτη και κατέρρευσε η μινωική κυριαρχία στο Αιγαίο και στην Ανατολική Μεσόγειο. Σημαντικός παράγων της ανόδου των Αχαιών ήταν η ειρήνη που επικράτησε στον ευρύτερο χώρο της Ανατολικής Μεσογείου (Αιγαίο, Μεσοποταμία, Αίγυπτος). Την περίοδο αυτή, η επιρροή των Αχαιών επεκτάθηκε μέχρι την Ήπειρο, την Βόρεια Θεσσαλία, την Ανατολική Στερεά και την Εύβοια, στα Ιόνια νησιά, στις Σποράδες και στις Κυκλάδες και φυσικά σε ολόκληρη την Πελοπόννησο. Η εξάπλωση αυτή επιτεύχθηκε με την παράλληλη ανάπτυξη πολλών μικρών ανεξάρτητων ηγεμονιών, που περιλάμβαναν περισσότερες από μια πόλεις. Οι κοινότητες επικοινωνούσαν μεταξύ τους με καλοφτιαγμένους δρόμους που φρουρούνταν από στρατιώτες. Έχει μάλιστα διαπιστωθεί ότι οι φρουροί έμεναν σε μικρά φυλάκια κατά μήκος των οδών. Υπολογίζεται ότι υπήρχαν περίπου δέκα ηγεμονίες με σημαντικότερες αυτές των Μυκηνών, της Πύλου και της Τύρινθας στην Πελοπόννησο, της Αθήνας, της Θήβας και του Γλα στην Ανατολική Στερεά Ελλάδα, καθώς και της Ιωλκού, κοντά στον Βόλο, στην Θεσσαλία.

Χαρακτηριστικό των μυκηναϊκών αυτών κέντρων είναι τα ανάκτορα που κτίστηκαν αυτήν την περίοδο στις ακροπόλεις τους. Τα ανάκτορα αποτελούσαν κατοικία του άρχοντα και το διοικητικό κέντρο της ηγεμονίας. Ο άρχοντας, που ονομαζόταν άναξ, ήταν ο αρχηγός της πολιτικής διοικήσεως, του στρατού, ο ανώτατος δικαστής και ο κύριος της οικονομικής δραστηριότητας. Ολόκληρη η διοικητική και στρατιωτική μηχανή βασιζόταν σε έναν πληθυσμό από αγρότες, τεχνίτες, κτηνοτρόφους και δούλους. Μέρος της γης ήταν ιδιοκτησία του άρχοντα ενώ ένα άλλο τμήμα νοικιάζονταν από τα ανάκτορα σε διάφορα πρόσωπα.

Τα σπουδαιότερα προϊόντα της μυκηναϊκής κτηνοτροφίας ήταν το μαλλί, που χρησιμοποιούνταν για ύφανση, και τα δέρματα των ζώων. Γι' αυτόν τον λόγο υπήρχαν βοσκοί, που ήταν επιφορτισμένοι να φροντίζουν κοπάδια προβάτων και αιγών αλλά και χοίρων, βοδιών, αλόγων και γαϊδουριών. Οι Αχαιοί ανέπτυξαν έντονο εμπόριο με τις πόλεις στις ακτές της Παλαιστίνης και την Αίγυπτο καθώς και με τις αποικίες που είχαν ιδρύσει στα παράλια της Μικράς Ασίας, όπως η Μίλητος, η Έφεσος και η Αλικαρνασός, αλλά και με τους εμπορικούς σταθμούς που είχαν δημιουργήσει στην Κύπρο, στην Συρία και στην Νότια Ιταλία. Σε γενικές γραμμές εισήγαν πρώτες ύλες και εξήγαν επεξεργασμένα βιοτεχνικά προϊόντα. Εξήγαν, δηλαδή, είδη κεραμικής, όπλα, κοσμήματα και μικροτεχνήματα από ελεφαντοστού και ίσως κρασιά και υφάσματα ενώ εισήγαν κασσίτερο από την Μ. Ασία και χαλκό από την Κύπρο και την Παλαιστίνη για να φτιάξουν τον ορείχαλκο. Επίσης, έφερναν χρυσό, αλάβαστρο, αβγά στρουθοκαμήλου από την Αίγυπτο και μάλλον πολυτελή υφάσματα και άλογα από την Τροία.

Την εποχή αυτή, ο Μυκηναϊκός πολιτισμός έλαμψε σε ολόκληρη την νότια ηπειρωτική Ελλάδα και την Ανατολική Μεσόγειο. Οι Αχαιοί, επωφελούμενοι από την σχετική ειρήνη που επικράτησε στην περιοχή με τους άλλους λαούς στην Μικρά Ασία και στην Αίγυπτο, εξαπλώθηκαν οικονομικά στο Αιγαίο και στην Μεσόγειο και επέβαλαν τα δικά τους πολιτισμικά στοιχεία, τουλάχιστον σε ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο.

Η Εκστρατεία στην Τροία και η Παρακμή (περ. 1250-1100 π.Χ.)

Οι εμπορικές δραστηριότητες έφεραν τους Αχαιούς σε επαφή με τους κατοίκους της Μικράς Ασίας. Εκεί εγκατέστησαν αποικίες και γύρω στο 1200 π.Χ. σκέφθηκαν να επιχειρήσουν στα βόρεια παράλια της Μικράς Ασίας, όπου κυριαρχούσε η ισχυρή πόλη της Τροίας. Απώτερος σκοπός φαίνεται ότι ήταν ο έλεγχος των στενών του Ελλησπόντου και η διευκόλυνση του εμπορίου. Όπως δείχνουν όλα τα στοιχεία, οι Αχαιοί εξεστράτευσαν εναντίον των Τρώων και των συμμάχων τους, τους νίκησαν αλλά απέτυχαν να τους υποτάξουν και έτσι εγκατέλειψαν την περιοχή. Η εκστρατεία των ελλήνων στην Τροία ήταν τόσο σημαντική και τόσο πρωτόγνωρη για τους Αχαιούς, ώστε οι γηραιότεροι να την διηγούνται ως παραμύθι στους νεότερους για αιώνες. Με αυτόν τον τρόπο, η ανάμνηση της εκστρατείας των Αχαιών στην Τροία κατεγράφη στα έπη του Ομήρου, την Ιλιάδα και την Οδύσσεια.

Οι αρχαιολόγοι έχουν παρατηρήσει ότι γύρω στο 1100 π.Χ. έγιναν ορισμένες ανεξήγητες καταστροφές μυκηναϊκών κέντρων σε διάφορα σημεία της Ελλάδας. Τελικό αποτέλεσμα αυτής της καταστάσεως ήταν η αδυναμία των ηγεμόνων να επιβάλλουν την εξουσία στις περιοχές τους, που είχε ως συνέπεια εσωτερικές αναταραχές και μετακίνηση των Αχαιών προς ανατολάς, στα νησιά του Αιγαίου και στην Δυτική Μικρά Ασία. Τελικά, μετά από πολλά χρόνια πολέμων, νέοι λαοί, που μιλούσαν και αυτοί την ελληνική γλώσσα, κατέλαβαν τον κυρίως ελλαδικό χώρο μετά την αποχώρηση των Αχαιών.

Η Γραμμική Β Γραφή

Οι Αχαιοί χρησιμοποιούσαν ένα σύστημα γραφής που αποτελούνταν από μικρές οριζόντιες και κάθετες γραμμές, το οποίο οι αρχαιολόγοι ονόμασαν Γραμμική Β γραφή. Η Γραμμική Β βρέθηκε χαραγμένη σε περίπου 6.000 πήλινες πινακίδες που σώθηκαν γιατί ψήθηκαν από την πυρκαγιά που κατέστρεψε τα ανάκτορα στην Κνωσό, στην Πύλο, στην Τίρυνθα, στις Μυκήνες και στην Θήβα, κατά την μυκηναϊκή περίοδο. Οι πιο σημαντικές πινακίδες προέρχονται από την Κνωσό και την Πύλο. Ο Μάικλ Βέντρης (Michael Ventris, 1922-1956), ερασιτέχνης γλωσσολόγος που καταγόταν από την Πολωνία αλλά ζούσε στην Βρετανία, κατάφερε τελικά το 1952 να αποκρυπτογραφήσει τα σύμβολα της Γραμμικής Β, και να συμπεράνει με την βοήθεια του Άγγλου γλωσσολόγου Τζών Τσάντγουικ (John Chadwick, 1920-1998) ότι η γλώσσα των πινακίδων είναι αναμφισβήτητα ελληνική.

Η Μυκηναϊκή Θρησκεία

Η ανάγνωση των συμβόλων της Γραμμικής Β, που πολλά από αυτά βρίσκονται χαραγμένα πάνω σε αγγεία, απέδειξε ότι οι Αχαιοί λάτρευαν τον Ποσειδώνα, τον Δία, την Ήρα, τον Ερμή. Επομένως, σημαντικοί θεοί του Ολυμπιακού Πανθέου της κλασικής ελληνικής εποχής προέρχονται από τα πρώτα ελληνικά φύλα που εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα. Οι Αχαιοί λάτρευαν τους θεούς τους σε μικρούς ναούς κτισμένους πάνω σε λόφους αλλά και σε ιερούς χώρους, σε αλσύλλια. Οι πιστοί προσεύχονταν έχοντας το ένα χέρι υψωμένο και το άλλο στο στήθος ενώ θυσίαζαν ταύρους, αγελάδες, αίγες, και ελάφια. Οι μυκηναϊκές θρησκευτικές δοξασίες, εμπεριέχουν όλα εκείνα τα στοιχεία που αποτέλεσαν αργότερα την αρχαία ελληνική θρησκεία.

Οικοδομήματα και Τεχνικά Έργα

Ο πολιτισμός ενός λαού φαίνεται και στα υλικά έργα που δημιουργεί. Οι Αχαιοί προόδευσαν κυρίως στην κατασκευή μεγάλων και μικρών οικοδομημάτων και οδών αλλά και μεγάλου και θαυμαστού αρδευτικού έργου στην Κωπαΐδα.

Οικίες & Ανάκτορα. Οι οικοδομές που κατασκευάστηκαν κατά την μυκηναϊκή εποχή χρησιμοποιούνταν ως κατοικίες, ως ανάκτορα των αρχόντων, ως εργαστήρια ή ως τάφοι. Οι Αχαιοί ζούσαν συνήθως σε μονώροφα σπίτια, που σχημάτιζαν μικρούς συνοικισμούς, ενώ οι άρχοντες σε ανάκτορα κτισμένα σε ακροπόλεις, που άλλοτε ήταν τειχισμένες και άλλοτε όχι. Το τυπικό οίκημα στο οποίο ζούσαν οι άνθρωποι της μυκηναϊκής εποχής ονομάζεται Μέγαρο. Το Μέγαρο αποτελούνταν από την αίθουσα (είσοδο) και τον δόμο (κυρίως δωμάτιο). Μεταξύ της αίθουσας και του δόμου, συνήθως υπήρχε ένας στενός χώρος, ο πρόδομος, που προφύλασσε το κυρίως δωμάτιο από το κρύο το χειμώνα και την πολλή ζέστη το καλοκαίρι. Το Μέγαρο είχε σχήμα τετραγώνου με εστία στην μέση και οπή στην οροφή. Η εστία ήταν απαραίτητη για να καίει η φωτιά που τους ζεστάνει τον χειμώνα και η οπή στην οροφή για να φεύγει ο καπνός. Κατά πάσα πιθανότητα μαγείρευαν και έτρωγαν το φαγητό τους γύρω από την εστία. Μπροστά από το κτίριο υπήρχε αυλή, γύρω από την οποία βρίσκονταν αποθήκες ή στα ανάκτορα, στάβλοι και εργαστήρια. Στα μυκηναϊκά ανάκτορα τα οικοδομήματα μπορεί να ήταν και διώροφα, τοποθετημένα το ένα δίπλα στο άλλο και χωριζόμενα από στενά ακανόνιστα περάσματα.

Τάφοι. Οι Μυκηναίοι έθαβαν τους νεκρούς τους σε λακκοειδείς, θαλαμοειδείς ή θολωτούς τάφους. Οι λακκοειδείς ήταν απλά ορύγματα (τρύπες στο χώμα) καλυμμένα με λίθινες πλάκες ενώ οι θαλαμοειδείς ήταν μικρά υπόγεια δωμάτια στα οποία οδηγούσε κατοφέρεια που ονομάζεται "δρόμος". Οι θολωτοί τάφοι αποτελούν εξέλιξη των θαλαμοειδών και κτίζονταν πάνω στην επιφάνεια του εδάφους με σχήμα (θόλος) που μοιάζει με τρούλο χριστιανικής εκκλησίας. Το λαμπρότερο δείγμα θολωτού τάφου είναι ο επονομαζόμενος Θησαυρός του Ατρέως, κατασκευασμένος το 1250 π.Χ. κοντά στην ακρόπολη των Μυκηνών.

Κωπαΐδα. Το μεγαλύτερο, όμως, τεχνικό έργο της μυκηναϊκής περιόδου ήταν η αποστράγγιση της λίμνης της Κωπαΐδας και η εξασφάλιση μιας μεγάλης εκτάσεως για καλλιέργεια, μέχρι την καταστροφή των έργων από τους Θηβαίους, οπότε και η περιοχή μεταβλήθηκε πάλι σε βάλτους. Είναι αξιοσημείωτο ότι η τελική αποστράγγιση της λίμνης έγινε περίπου τρεις χιλιάδες χρόνια αργότερα, το 1889 μ.Χ.

Η Μυκηναϊκή Τέχνη

Η μυκηναϊκή τέχνη και τεχνοτροπία διαφέρει σε ελάχιστα σημεία από την μινωική, ακριβώς διότι οι Αχαιοί είχαν αφομοιώσει πλήρως τα κρητικά πρότυπα και τις τεχνικές. Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, οι Αχαιοί αντικατέστησαν τους Μινωίτες στο εμπόριο της Μεσογείου και φυσικά χρησιμοποίησαν ως κύρια εμπορεύσιμα προϊόντα τα αγγεία. Στον τομέα της κεραμικής, οι Αχαιοί είχαν να επιδείξουν αγγεία ογδόντα περίπου διαφορετικών σχημάτων ή παραλλαγές τους που χρησιμοποιούνταν ως μυροδοχεία, δοχεία αποθηκείσεως τροφίμων και υγρών, ποτήρια και σκεύη για θρησκευτικές τελετές, όπως οι κέρνοι. Η αύξηση της ζήτησεως αγγείων κατά την μυκηναϊκή περίοδο οδήγησε τους κατασκευαστές στην τυποποίηση και απλοποίηση των διακοσμήσεων, που περιλάμβαναν ψάρια, άνθη, ρόδακες και γεωμετρικά σχέδια.

Οι Αχαιοί ανέπτυξαν επίσης την τοιχογραφία. Οι πιο σημαντικές τοιχογραφίες βρέθηκαν στην Πύλο, στις Μυκήνες και στην Τίρυνθα. Τα θέματα των τοιχογραφιών περιλαμβάνουν πομπές γυναικών, σε φυσικό περίπου μέγεθος, που κρατούν διάφορες προσφορές προς τις θεότητες αλλά και παραστάσεις με φυτά, δελφίνια, χταπόδια,

ανθρώπους, πουλιά, διάφορα πραγματικά ή φανταστικά ζώα, ‘άρματα και διακοσμητικά σχέδια. Από την μελέτη των σωζόμενων παραστάσεων μπορούμε να συμπεράνουμε ότι οι Αχαιοί ασχολούνταν, επίσης, με την μουσική και έπαιζαν ή τραγουδούσαν σκοπούς και απήγγελλαν στίχους με την συνοδεία λύρας.

Συμπέρασμα

Οι Αχαιοί είναι οι πρώτοι κάτοικοι του ελλαδικού χώρου που χρησιμοποίησαν την ελληνική γλώσσα και την Γραμμική Β γραφή για να την καταγράψουν. Εκτόπισαν τους Μινωίτες από τις θάλασσες και κατάφεραν να ενώσουν ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο χρησιμοποιώντας το εμπόριο και την μυκηναϊκή τέχνη. Είχαν ανεπτυγμένη κοινωνική ζωή όπως διαφαίνεται από την λατρεία θεών και τις θρησκευτικές τελετές αλλά και έντονη στρατιωτική ζωή όπως μας παρουσιάζεται από τα πολλά όπλα που έχουν βρεθεί και την εκστρατεία στην Τροία. Ήταν εξαιρετικοί κατασκευαστές κτιρίων, δρόμων, τάφων αλλά και του αποξηραντικού έργου της Κωπαΐδας. Ο απόηχος του μυκηναϊκού κόσμου είναι καταγραμμένος στην Ιλιάδα και στην Οδύσσεια, πράγμα που αποδεικνύει πόσο είχε επηρεάσει ο Μυκηναϊκός πολιτισμός τους κατοπινούς Έλληνες.

ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

- Blegen, Carl. *Troy and the Trojans*. London: Thames & Hudson, 1963.
- Chadwick, John. *The Decipherment of Linear B*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1967.
- Δημακοπούλου Καίτη. Επιμ. *Τροία, Μυκήνες, Τίρυνς, Ορχομενός. Ερρίκος Σλήμαν, 100 Χρόνια από τον Θάνατό του*. Κατάλογος Εκθέσεως. Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, 1990. Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού, 1990.
- Hooker, J. T. *Εισαγωγή στην Γραμμική Β*. Συμπλ. Ελληνική έκδοση. Αθήνα: ΜΙΕΤ, 1994.
- Ιακωβίδης, Σπυρίδων. *Μυκήνες, Επίδαυρος, Άργος, Τίρυνθα, Ναύπλιο*. [Οδηγός] Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1978.
- Μυκηναϊκός Κόσμος. Πέντε Αιώνες Πρώιμου Ελληνικού Πολιτισμού 1600-1100 π.Χ.* Κατάλογος Εκθέσεως. Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, 1988-1989. Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού, 1988.
- Μυλωνάς, Γεώργιος Ε. *Μυκήναι: Τα Μνημεία και η Ιστορία τους*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1981.
- _____. *Mycenae and the Mycenaean Age*. Princeton: Princeton Univ. Press, 1966.
- Σακελλαράκης, Γιάννης & αλ. *Η Αυγή της Ελληνικής Τέχνης*. Στην Σειρά *Ελληνική Τέχνη*. 15 τομ. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1994.
- Taylor, William. *The Mycenaeans*. Revised & Enlarged Edition. London: Thames & Hudson, 1983.
- Υπουργείο Πολιτισμού της Ρωσικής Ομοσπονδίας. *Ο Θησαυρός της Τροίας. Οι Ανασκαφές του Heinrich Schliemann*. Κατάλογος Εκθέσεως. Μόσχα, Κρατικό Μουσείο Εικαστικών Τεχνών Πούσκιν. Αθήνα: Αδάμ, 1996 [πανομοιότυπη έκδοση σε πολλές γλώσσες].
- Vermeule, Emily. *Greece in the Bronze Age*. Chicago: Univ. of Chicago Press, 1964.
- Wood, Michael. *In Search of the Trojan War*. N. York: Facts on File, 1985.